

2.2 Niezależność całki od drogi całkowania

Przykład.

Rozważmy całkę $\int_{K_i} (2x + 2y)dx + (2x + 3y^2)dy$, gdzie K_i jest odpowiednio:

- (a) K_1 jest odcinkiem $[-1, 1]$ łączącym punkty $A(-1, 0)$ i $B(1, 0)$;
  - (b) K_2 jest łukiem paraboli $y = 1 - x^2$, $x \in [-1, 1]$;
  - (c) K_3 jest łukiem okręgu $x^2 + y^2 = 1$ łączącym punkty $A(-1, 0)$ i $B(1, 0)$;
- (a) Parametryzacja krzywej K_1 jest postaci $x(t) = t$, $y(t) = 0$, $t \in [-1, 1]$. Wtedy

$$\int_{K_1} (2x + 2y)dx + (2x + 3y^2)dy = \int_{-1}^1 (2t \cdot 1 + 2t \cdot 0)dt = \int_{-1}^1 2t dt = [t^2]_{-1}^1 = 1 - 1 = 0.$$

- (b) Parametryzacja krzywej K_2 jest postaci $x(t) = t$, $y(t) = 1 - t^2$, $t \in [-1, 1]$. Wtedy

$$\begin{aligned} \int_{K_2} (2x + 2y)dx + (2x + 3y^2)dy &= \int_{-1}^1 [2(t + 1 - t^2) \cdot 1 + (2t + 3(1 - t^2)^2)(-2t)] dt = \\ &= \int_{-1}^1 (-6t^5 + 12t^3 - 6t^2 - 4t + 2) dt = [-t^6 + 3t^4 - 2t^3 - 2t^2 + 2t]_{-1}^1 = 0 \end{aligned}$$

- (c) Parametryzacja okręgu $x^2 + y^2 = 1$ jest postaci $x(t) = \cos t$, $y(t) = \sin t$, $t \in [0, \pi]$, przy czym początkiem krzywej jest punkt B , a końcem punkt A . Zatem jest to parametryzacja krzywej $-K_3$. Wykorzystamy własność

$$\int_{K_3} (2x + 2y)dx + (2x + 3y^2)dy = - \int_{-K_3} (2x + 2y)dx + (2x + 3y^2)dy$$

i stąd

$$\begin{aligned} \int_{K_3} (2x + 2y)dx + (2x + 3y^2)dy &= - \int_0^\pi [2(\cos t + \sin t)(-\sin t) + (2\cos t + 3\sin^2 t)(\cos t)] dt = \\ &= - \int_0^\pi (-2\sin t \cos t - 2\sin^2 t + 2\cos^2 t + 3\sin^2 t \cos t) dt = - \int_0^\pi [-\sin 2t - 2\cos 2t + 3\sin^2 t \cos t] dt = \\ &= - \left[\frac{1}{2} \cos 2t \right]_0^\pi + [\sin 2t]_0^\pi - \int_0^\pi 3\sin^2 t \cos t dt = 0 \end{aligned}$$

Czy to przypadek, że całka po każdej drodze całkowania daje ten sam wynik? $\rightarrow$ **nie!**

Twierdzenie 1 Jeżeli funkcje $P(x, y)$ i $Q(x, y)$ są ciągłe w zbiorze D i mają ciągłe pochodne czątkowe rzędu pierwszego, to warunkiem koniecznym i dostatecznym na to, aby w tym zbiorze całka krzywoliniowa

$$\int_K P(x, y)dx + Q(x, y)dy$$

nie zależała od drogi całkowania jest, by wyrażenie

$$P(x, y)dx + Q(x, y)dy$$

było różniczką zupełną pewnej funkcji $F(x, y)$, tzn. by spełniony był warunek

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x}.$$

Z twierdzenia tego wynika następujący wniosek.

Wniosek 1 Jeżeli w zbiorze D funkcje $P(x, y)$ i $Q(x, y)$ są ciągłe, mają ciągłe pochodne cząstkowe i spełniają warunek

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x}$$

a krzywa K łącząca punkty A i B oraz odcinek AB leżą w D , to całka krzywoliniowa po krzywej K jest równa całce krzywoliniowej po odcinku AB , tj.

$$\int_K P(x, y)dx + Q(x, y)dy = \int_A^B P(x, y)dx + Q(x, y)dy .$$

Wzór w poniższym wniosku zwany jest uogólnionym wzorem Newtona - Leibniza.

Wniosek 2 Jeżeli w zbiorze D funkcje $P(x, y)$ i $Q(x, y)$ są ciągłe i mają ciągłe pochodne cząstkowe i spełniają warunek

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x} ,$$

a F jest różniczką zupełną wyrażenia $P(x, y)dx + Q(x, y)dy$, to

$$\int_K P(x, y)dx + Q(x, y)dy = \int_K dF(x, y) = F(B) - F(A).$$

Możemy przeprowadzić analogiczne roważania dla całki krzywoliniowej wzdłuż krzywej $K \subset R^3$.

Twierdzenie 2 Jeżeli funkcje $P(x, y, z)$, $Q(x, y, z)$, $R(x, y, z)$ są ciągłe w zbiorze D i mają ciągłe pochodne cząstkowe rzędu pierwszego, to warunkiem koniecznym i dostatecznym na to, aby w tym zbiorze całka krzywoliniowa

$$\int_K P(x, y, z)dx + Q(x, y, z)dy + R(x, y, z)dz$$

nie zależała od drogi całkowania jest, by wyrażenie

$$P(x, y)dx + Q(x, y)dy + R(x, y, z)dz$$

była różniczką zupełną pewnej funkcji $F(x, y, z)$, tzn. by spełniony był warunek

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x}, \quad \frac{\partial P}{\partial z} = \frac{\partial R}{\partial x}, \quad \frac{\partial Q}{\partial z} = \frac{\partial R}{\partial y} .$$

Przykład. Czy wyrażenia

(a) $(2xy + y^3 + 2)dx + (x^2 + 3xy^2)dy$;

(b) $(2xy^2z + 2y^2z)dx + (x^2z^2 + 4xyz)dy + (2x^2yz + 2xy^2)dz$

są różniczkami zupełnymi pewnych funkcji? Jeżeli tak to znajdź te funkcje.

(a) Mamy $P(x, y) = 2xy + y^3 + 2$, $Q(x, y) = x^2 + 3xy^2$. Stąd

$$\frac{\partial P}{\partial y} = 2x + 3y^2 \quad \frac{\partial Q}{\partial x} = 2x + 3y^2,$$

czyli

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x} .$$

Zatem istnieje funkcja $F(x, y)$ taka, że spełnione są warunki

$$(1) \frac{\partial F}{\partial x} = 2xy + y^3 + 2 \quad (2) \frac{\partial F}{\partial y} = x^2 + 3xy^2 .$$

Z równania pierwszego otrzymujemy:

$$F(x, y) = \int (2xy + y^3 + 2)dx = x^2y + xy^3 + 2x + \varphi(y).$$

Różniczkując powyższą funkcją względem zmiennej y mamy:

$$\frac{\partial F}{\partial y} = x^2 + 3xy^2 + \varphi'(y).$$

Biorąc pod uwagę powyższą równość i równanie (2) mamy

$$x^2 + 3y^2x + \varphi'(y) = x^2 + 3xy^2.$$

Stąd $\varphi'(y) = 0$, co jest równoważne $\varphi(y) = c$. Tak więc funkcja $F(x, y)$ jest postaci $F(x, y) = x^2y + y^3x + 2x + c$.

(b) Mamy

$$P(x, y, z) = 2xyz^2 + 2y^2z \quad , \quad Q(x, y, z) = x^2z^2 + 4xyz \quad , \quad R(x, y, z) = 2x^2yz + 2xy^2 \quad .$$

Stąd

$$\begin{aligned} \frac{\partial P}{\partial y} &= 2xz^2 + 4yz \quad , \quad \frac{\partial P}{\partial z} = 4xyz + 2y^2 \quad , \quad \frac{\partial Q}{\partial x} = 2xz^2 + 4yz \\ \frac{\partial Q}{\partial z} &= 2x^2z + 4xy \quad , \quad \frac{\partial R}{\partial x} = 4xyz + 2y^2 \quad , \quad \frac{\partial R}{\partial y} = 2x^2z + 4xy \quad . \end{aligned}$$

Ponieważ

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x}, \quad \frac{\partial P}{\partial z} = \frac{\partial R}{\partial x}, \quad \frac{\partial Q}{\partial z} = \frac{\partial R}{\partial y},$$

więc istnieje funkcja $F(x, y, z)$ taka, że

$$(1) \frac{\partial F}{\partial x} = 2xyz^2 + 2y^2z, \quad (2) \frac{\partial F}{\partial y} = x^2z^2 + 4xyz, \quad (3) \frac{\partial F}{\partial z} = 2x^2yz + 2xy^2.$$

Z (1) otrzymujemy

$$(4) \quad F(x, y, z) = \int (2xyz^2 + 2y^2z)dx = x^2yz^2 + 2xy^2z + \varphi(y, z).$$

Różniczkując funkcję F z równości (4) względem zmiennej y mamy

$$\frac{\partial F}{\partial y} = x^2z^2 + 4xyz + \frac{\partial \varphi}{\partial y}.$$

Korzystając z (2) oraz z pochodnej cząstkowej funkcji F po zmiennej y mamy

$$x^2z^2 + 4xyz + \frac{\partial \varphi}{\partial y} = x^2z^2 + 4xyz,$$

skąd otrzymujemy

$$\frac{\partial \varphi}{\partial y} = 0.$$

Oznacza to, że funkcja $\varphi(y, z)$ jest względem zmiennej y funkcją stałą, czyli zależną tylko od zmiennej z . Zatem $\varphi(y, z) = a(z)$. Ponadto różniczkując funkcję $F(x, y, z)$ wyznaczoną w (4), względem zmiennej z mamy i podstawiając $a(z)$ za $\varphi(y, z)$ mamy

$$\frac{\partial F}{\partial z} = 2x^2yz + 2xy^2 + a'(z).$$

Porównując z warunkiem (3) otrzymujemy $a'(z) = 0$, co oznacza, że $a(z) = c$. Zatem

$$F(x, y, z) = x^2yz^2 + 2xy^2z + c.$$

Przykład.

Obliczyć całkę

$$I = \int_K (2xy - 5y^3)dx + (x^2 - 15xy^2 + 6y)dy,$$

po dowolnej krzywej K łączącej punkty $A(0, 0)$ i $B(2, 2)$.

Zadanie to rozwiążemy na dwa sposoby.

Sposób I.

Zauważmy, że

$$P(x, y) = 2xy - 5y^3, \quad Q(x, y) = x^2 - 15xy^2 + 6y.$$

Stąd

$$\frac{\partial P}{\partial y} = 2x - 15y^2, \quad \frac{\partial Q}{\partial x} = 2x - 15y^2.$$

Oznacza to, że funkcja podcałkowa jest różniczką zupełną pewnej funkcji $F(x, y)$. Mamy

$$(1) \frac{\partial F}{\partial x} = 2xy - 5y^3, \quad (2) \frac{\partial F}{\partial y} = x^2 - 15xy^2 + 6y.$$

Z warunku (1)

$$F(x, y) = \int 2xy - 5y^3 dx = x^2y - 5xy^3 + \varphi(y).$$

Różniczkując wyznaczoną funkcję $F(x, y)$ po zmiennej y i porównując z warunkiem (2) otrzymujemy

$$x^2 - 15xy^2 + \varphi'(y) = x^2 - 15xy^2 + 6y,$$

co daje $\varphi(y) = 3y^2 + c$. Zatem szukana funkcja $F(x, y)$ ma postać

$$F(x, y) = x^2y - 5xy^3 + 3y^2 + c.$$

Korzystając z uogólnionego wzoru Newtona-Leibniza mamy

$$I = \int_K (2xy - 5y^3)dx + (x^2 - 15xy^2 + 6y)dy = F(2, 2) - F(0, 0) = 8 - 80 + 12 + c - c = -60.$$

Sposób II. Wykazaliśmy w poprzednim rozwiązaniu, że funkcja podcałkowa jest różniczką zupełną pewnej funkcji $F(x, y)$, co oznacza, że szukana całka nie zależy od drogi całkowania. Korzystając z Wniosku 1 wynikającego z Twierdzenia 7, możemy zatem daną całkę obliczyć po odcinku łączącym punkty $A(0, 0)$ i $B(2, 2)$. Odcinek AB ma parametryzację

$$x(t) = t, \quad y(t) = t, \quad t \in [0, 2].$$

Zatem

$$I = \int_K (2xy - 5y^3)dx + (x^2 - 15xy^2 + 6y)dy = \int_0^2 (-20t^3 + 3t^2 + 6t)dt = \left[-5t^4 + t^3 + 3t^2\right]_0^2 = -60.$$

2.3 Twierdzenie Greena

Mówimy, że krzywa K jest krzywą zamkniętą, jeśli początek tej krzwej pokrywa się z jej końcowi. Każda zamknięta krzywa gładka K wyznacza na płaszczyźnie dwa zbiory. Zbiór ograniczony zwany **wnętrzem krzywej** oraz zbiór nieograniczony zwany **zewnątrzem krzywej**. Całkę krzywoliniową po zamkniętej krzywej K oznaczamy często symbolem

$$\oint_K (P(x, y)dx + Q(x, y)dy).$$

Zamkniętej krzywej K możemy nadać orientację dodatnią względem wnętrza, gdy przy obiegu krzywej zbiór jest zawsze po lewej stronie, lub ujemną. Zachodzi następujące twierdzenie.

Twierdzenie 3 *Jeżeli funkcje $P(x, y)$ i $Q(x, y)$ są ciągłe i mają ciągłe pochodne cząstkowe rzędu pierwszego w pewnym zbiorze normalnym D , przy czym brzeg K tego zbioru jest krzywą skierowaną dodatnio względem wnętrza, to*

$$\oint_K P(x, y)dx + Q(x, y)dy = \iint_D \left(\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \right) dx dy.$$

Przykład. Obliczyć całkę $I = \oint_K (2xy - 5y)dx + (x^2 + y)dy$, gdzie K jest okręgiem $x^2 + y^2 = 4$ zorientowanym dodatnio.

Mamy

$$P(x, y) = 2xy - 5y \quad , \quad Q(x, y) = x^2 + y \quad ,$$

skąd

$$\frac{\partial Q}{\partial x} = 2x \quad , \quad \frac{\partial P}{\partial y} = 2x - 5 \quad .$$

Z Twierdzenia Greena mamy

$$I = \oint_K (2xy - 5y)dx + (x^2 + y)dy = \iint_D 5 dx dy = 5|D| \quad ,$$

gdzie $|D|$ oznacza miarę zbioru D , którego brzegiem jest krzywa K , czyli pole powierzchni koła D . Ze znanego wzoru na pole koła mamy

$$I = \oint_K (2xy - 5y)dx + (x^2 + y)dy = 5|D| = 20\pi \quad .$$

Przykład. Obliczyć całkę

$$I = \oint_K \frac{1}{x} \arctg \frac{y}{x} dx + \frac{2}{y} \arctg \frac{x}{y} dy,$$

gdzie K jest krzywą zamkniętą, zorientowaną dodatnio, będącą sumą łuków okręgów $x^2 + y^2 = 1$, $x^2 + y^2 = 4$ i odcinków prostych $y = x$, $y = \sqrt{3}x$, leżącą w pierwszej ćwiartce układu współrzędnych.

Mamy

$$P(x, y) = \frac{1}{x} \arctg \frac{y}{x} \quad , \quad Q(x, y) = \frac{2}{y} \arctg \frac{x}{y}.$$

Stąd

$$\frac{\partial Q}{\partial x} = \frac{2}{y} \cdot \frac{1}{1 + \left(\frac{x}{y}\right)^2} \cdot \frac{1}{y} = \frac{2}{x^2 + y^2}$$

oraz

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{1}{x} \cdot \frac{1}{1 + \left(\frac{y}{x}\right)^2} \cdot \frac{1}{x} = \frac{1}{x^2 + y^2}.$$

Ponieważ założenia Twierdzenia Greena są spełnione zatem

$$I = \oint_K \frac{1}{x} \operatorname{arctg} \frac{y}{x} dx + \frac{2}{y} \operatorname{arctg} \frac{x}{y} dy = \iint_D \left(\frac{2}{x^2 + y^2} - \frac{1}{x^2 + y^2} \right) dx dy = \iint_D \frac{1}{x^2 + y^2} dx dy.$$

Zbiór D ograniczony przez krzywą K jest wycinkiem pierścienia pomiędzy prostymi, które są nachylone do osi Ox pod kątami $\frac{\pi}{4}$ i $\frac{\pi}{3}$, zatem przy obliczaniu całki skorzystamy ze współrzędnych biegunowych. Mamy

$$I = \iint_D \frac{1}{x^2 + y^2} dx dy = \int_1^2 \left(\int_{\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{3}} \frac{1}{r^2} r d\varphi \right) dr = \int_1^2 \frac{1}{r} [\varphi]_{\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{3}} dr = \frac{\pi}{12} [\ln r]_1^2 = \frac{\pi}{12} \ln 2.$$